

„ACTUALIZAREA” OMILIEI HRISOSTOMICE PRIN TRADUCERE – *OMILIA I LA EPISTOLA SF. APOSTOL PAVEL CĂTRE FILIPENI*

Gabriela RADU

Universitatea de Vest din Timișoara

gabriela.radu@e-uvvt.ro

The Actuality of Chrysostomic Homily I on Philippians

DOI: 10.35923/AUTFil.60.15

We cannot define a unique, definitive, correct translation, i.e., a “canonic” translation, we can eventually find a translation as being obsolete. The present paper does not challenge the previous Romanian version of the Chrysostomic Homily, but rather emphasizes the difficulties, the hurdles, posed by the religious oration, aimed to a specific audience, to former as well as to contemporary decipherer of the Greek text in his/her effort to preserve the balance between the literal meaning and the expressivity and fluency of the original in the Romanian translation.

Keywords: *homily; actuality; translation; Chrysostomic.*

Pornind de la observațiile lui Mircea Martin cu privire la caracterul definitiv al textului, anume că

„actul traducător supune opera originală unei de-contextualizări multiple și radicale, dar și unor deconstrucții care, oricât de provizorii, conduc la pierderea autonomiei sale intenționale, textuale și, în ultimă instanță, culturale. Într-adevăr, caracterul definitiv al textului, imutabilitatea lui sînt serios puse la încercare în timpul traducerii. Intervenția transformatoare a traducătorului poate fi interpretată chiar ca un gest *decanonizator*” (Martin 2022),

nu pot să nu constat că una dintre cele mai frecvente dileme legate de actul de traducere este dacă, la un moment dat, textul tradus poate fi considerat

o versiune unică, desăvârșită, definitivă, cu alte cuvinte, o traducere *canonică* sau, dimpotrivă, această versiune este sortită, și ea, la rândul ei, să fie depășită valoric sau, eventual, să devină inactuală. Răspunsul oferit de același M. Martin este în consonanță cu ceea ce consider că trebuie urmărit în procesul traducerii:

„În efortul său de a turna textul original în tiparele limbii-țintă, acesta [traducătorul] nu are cum să respecte condiția statuară a operei, oricât de mare i-ar fi respectul, fidelitatea și devotamentul față de ea. Reverența ar trebui să stimuleze însă libertatea și creativitatea traducătorului, nicidecum să i le inhibe. În acest sens, sînt tentat să spun că, de fapt, nu există text *canonic* pentru traducătorul său” (Martin 2022).

Dificulățile ivite în încercarea de păstrare a echilibrului între sensul literal și redarea expresivă și fluentă a textului în limba română apar în mod inerent în procesul traducerii, cu atât mai mult atunci când opera aleasă spre traducere, – *Omilia I la Epistola Sfântului Pavel către Filipeni* –, face parte dintre textele de factură religioasă. Mircea Martin, vorbind despre o teorie a traducerii, preciza că:

„În perioada interbelică și în cea imediat postbelică, problematica traducerii se reducea la aspecte lingvistice și la fidelitatea sau infidelitatea față de textul original. Aveam de a face cu o versiune asimetrică de bilingvism și cu un statut subaltern, servil al profesiei ca atare, secundaritatea actului traductiv răsfrîngîndu-se în mod nedrept asupra traducătorului însuși, a cărui contribuție era considerată auxiliară, instrumentală, relevantă doar în sens reproductiv, nu creator.” (Martin 2022).

Însă, cu toate că principiul de bază atunci când traduci este literalitatea, altfel spus, fidelitatea față de litera autorului, totuși literalitatea nu înseamnă același lucru cu cuvântul textului. Efortul traducătorului se materializează într-un text îmbogățit, reînnoit, împlinit cu fiecare nouă traducere.

În prezenta lucrare, ne-am propus să ilustrăm doar câteva din provocările care au survenit în procesul de traducere a omiliei hrisostomice, ca urmare a veșnicei dileme a traducătorului pus să aleagă între propria opțiune de traducere și fidelitatea față de textul original, provocări pe care le-am surmontat optând pentru (tr)aducerea unei lumi așa cum este ea reprezentată în textul hrisostomic înaintea destinatarului contemporan nouă.

Și, fiindcă am vorbit despre un timp anume, nu pot să nu amintesc afirmația savantului George Steiner care, vorbind despre „inocența distanțelor mari”, făcea referire la unul dintre cele mai interesante aspecte legate de

actul traducerii. Era formulată ideea că, cu cât textul ales pentru traducere este mai îndepărtat de lumea și limba traducătorului, cu atât pare mai posibilă realizarea unei *diabasis* a acestuia. Această apropiere de textul vechi ar putea fi una facilitată (Steiner 1998: 380). Traducerea din limba greacă în limba română a *Omiliilor la Epistola către Filipeni* a Sfântului Ioan Gură de Aur reprezintă o astfel de *diabasis*.

Așadar, o „incursiune” în textul lui Ioan Gură de Aur mi s-a părut nu doar posibilă, ci și dezirabilă, având, desigur, permanent în minte faptul că, alături de *Sfânta Scriptură*, scrierile Sfinților Părinți, inclusiv cele ale Sfântului Ioan Gură de Aur, sunt texte sacre care, datorită particularităților care decurg din aceasta, pun la grea încercare abilitățile traducătorului, atât la nivel lingvistic, cât și la nivel conceptual. Mai ales în cazul traducerii unui text sacru, se manifestă de multe ori tendința către literalitate a traducerii, motivată de respectul pentru forma originalului, însă, dat fiind faptul că între nivelul morfo-sintactic și lexical-semantic al celor două limbi, în acest caz, româna și greaca, există diferențe de organizare și de funcționare, nu cred că traducerea trebuie să genereze un text incompatibil cu modalitățile de exprimare, cu formele și spiritul limbii române. Este obligatorie conservarea caracterului ortodox al textului religios tradus, prin folosirea termenilor adecvați fundamentelor doctrinare ortodoxe, dar cred că traducerea, chiar și a textului sacru, nu e o simplă iuxtă, nu trebuie să fie doar fidelă, ci și suplă, bogată, fluentă.

Ca atare, pledez pentru o traducere fidelă, dar și actuală: traducătorul cunoaște limitările sistemului limbii în care traduce, precum și cerințele traducerii unui text sacru, dar știe, totodată, că nu are dreptul să facă din opera autorului o altă construcție într-o limbă străină. Revin la ideea pe care am formulat-o mai înainte, anume că traducătorul este totodată un individ al vremii sale, el traduce pentru cititorii din vremea sa. Dacă vrem ca textul de demult să ajungă a fi citit azi, versiunea tradusă trebuie să fie o „punte”, nu o lectură contemporană cu originalul, ci una contemporană cu traducătorul, capabilă să exercite asupra cititorului aceeași influență pe care o avea originalul asupra contemporanilor autorului textului genuin. Rezultatul unei asemenea încercări ar fi accesul la viața spirituală a unui public cât mai larg de cititori, care trebuie să înțeleagă clar și ușor cele citite. Ca atare, receptarea de către cititori a textului tradus este la fel de importantă ca respectarea autorității scrierilor Sfinților Părinți. Ținta de principiu este redarea textului hrisostomic cât mai fidel, dar și cât mai curgător, fără silnicirea limbii române, făcându-l accesibil tuturor românilor care nu au acces la textul grecesc.

De aceea, voi începe prin a prezenta, selectiv, doar câteva situații particulare de traducere, în care este decelabilă, prin alegerea soluțiilor de traducere, – cum ar fi opțiunea pentru o anumită variantă lexicală, gramaticală, omiterea sau adăugarea unor termeni, încercarea de calchiere a unei expresii „neutre” stilistic etc., – atitudinea referitoare la traducere pe care am adoptat-o de la bun început: păstrarea dreptei măsuri prin apropierea cât mai mare de textul-sursă și, concomitent, revărsarea firească a acestuia în limba-țintă.

Aspectul cel mai important constă în faptul că am optat conștient, deliberat, pentru o expresie mai modernă, mai actuală, lipsită de patina vetustă pe care o au îndeobște traducerile textelor vechi, păstrând citatele biblice așa cum au fost traduse în *Biblia Sinodală*. Cred că tocmai această interacțiune dintre textul biblic a cărui traducere bisericească este mai arhaică în limbaj, căutând să mențină o coerență cu limbajul liturgic, cu o versiune românească recentă, adresată unui om „recent” poate conduce, printr-un contrast discret, la valorificarea textului hrisostomic. Ofer spre exemplificare câteva situații de traducere selectate din prima parte a *Omiliei I la Epistola Sf. Pavel către Filipeni*.

Am marcat termenul ἡ πορφυρόπωλις, fiindcă traducerea lui m-a pus pe gânduri. Ioan Gură de Aur trimite în acest loc, după cum este cunoscut, la *Faptele Apostolilor*, 16, 14 din care redau segmentul de text așa cum apare el în limba română din *Biblia Sinodală*: „Și o femeie, cu numele Lidia, vânzătoare de porfiră, din cetatea Tiatirelor, temătoare de Dumnezeu, asculta”.

Prin urmare, întrucât textul biblic este referința, ἡ πορφυρόπωλις ar trebui tradus „o vânzătoare de porfiră”. Însă, mai este cuvântul *porfiră* unul înțeles astăzi de cititor fără ca acesta să apeleze la dicționar? Înclin să spun că nu. Ca urmare, am renunțat la termenul calchiat din greacă, ieșit din uz, în favoarea mai recentului *purpură*. Redau traducerea, pe larg, în română:

Οἱ Φιλιππησιοὶ ἀπὸ πόλεως εἰσι τῆς Μακεδονίας, πόλεως κολωνίας, καθὼς ὁ Λουκᾶς φησίν. Ἐνταῦθα ἡ πορφυρόπωλις ἐπέστρεψεν, εὐλαβῆς γυνὴ σφόδρα καὶ προσεκτικὴ· ἐνταῦθα ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσεν·

Filipenii erau dintr-un oraș din Macedonia, o colonie [romană], după cum relatează Luca. Aici s-a convertit o vânzătoare de *purpură*, o femeie neșpus de evlavioasă și cu luare aminte, aici, mai-marele sinagogii a ajuns la credință.

Tot în fragmentul prezentat anterior, se găsește termenul pe care l-am selectat, este vorba de verbul φησίβ pe care l-am redat prin forma verbală „relatează”. Opțiunea pentru un *verbum dicendi* neologic nu este stridentă, survine natural într-un text narativ. Un argument în plus pentru această alegere este chiar sensul cuvântului ales, acel de „a povesti în detaliu”, „a istorisi”. Ori, nu aceasta face Luca în *Faptele Apostolilor*?

καθὼς ὁ Λουκᾶς φησίβ.

...după cum *relatează* Luca.

Un alt prilej în care am apelat la lexicul neologic mi l-a oferit textul de mai jos. Mă refer la forma verbală ἐδήλου care, redată literal, ar fi „facea limpede, „facea clar”, dar pe care am decis să o traduc prin „clarifica”, formă verbală sintetică, ce deține sensul exact al verbului grecesc, dar, totodată, prin apelul la termeni folosiți în limbajul curent, reflectă adeziunea mea la un tip de traducere actualizată.

Καὶ τοῦτο αὐτῷ γράφων ἐδήλου.

Chiar prin faptul de a-i scrie lui, îi *clarifica* acest [fapt]:

În cele ce urmează, am aflat un nou prilej prin care probez opțiunea de redare a originalului printr-un limbaj de actualitate, fără ca prin acest lucru să mă îndepărtez de litera și spiritul textului hrisostomic. În cazul de față, am renunțat să traduc sintagma τὰ κατ' αὐτόν, literal, cu expresia „cele privitoare la el”, în favoarea unei formulări sintetice: „situația lui”. Niciun vorbitor contemporan de limbă română nu mai folosește decât emfatic, poate, expresia amintită, or textul tradus e menit să ajungă la cititor, „viu”, nu „mumificat”.

Ἦσαν δὲ πέμψαντες (pempantes)
πρὸς αὐτὸν οἱ Φιλιππίσιοι (filipisii)
τὸν Ἐπαφρόδιτον, χρήματα ἀποίοντα
αὐτῷ, καὶ εἰσόμενον τὰ κατ' αὐτόν

Filipenii l-au trimis pe Epafrodit la Pavel să-i ducă bani și să afle despre *situația* lui.

Un alt exemplu pe care îl prezint – ele sunt de aflat în cursul întregii versiuni în limba română – este traducerea formei verbale διέκειντο, un indicativ imperfect pasiv. Consider ca fiind o greșeală de traducere redarea verbului în discuție prin „iubindu-l foarte mult”, așa cum l-am aflat într-o versiune mai veche. Deși aparține sferei semantice afective, acest sens nu „acoperă” complexitatea semantică a termenului grecesc. Am optat pentru

expresia „a fi afectat de ceva” întrucât aceasta exprimă simultan sentimentul de afecțiune, dar și pe cel de îngrijorare, așa cum reiese din versiunea tradusă în limba română:

διέκειντο γὰρ σφόδρα περὶ αὐτόν fiindcă *erau foarte afectați* de situația
lui (Pavel).

Adaug la cele prezentate deja, o altă situație de traducere asupra căreia m-am oprit: în textul original expus mai jos, apare verbul la infinitiv perfect diateza pasivă δεδέσθαι. Literal, acesta poate fi redat prin forma pasivă a verbului „a înlănțui”, adică „a fost înlănțuit” sau „a fost în lanțuri”. Desigur, aceasta este o traducere *cuvânt la cuvânt*, însă, evident, e vorba aici de o metonimie: categoria logică „temniță” sau „închisoare” este substituită de „lanțuri”, adică, întregul de parte. Am optat pentru elementul lexical „temniță”, în loc de „lanțuri”, o alegere care, – cred –, conferă claritate textului tradus. Nu în ultimul rând, reiterez faptul că strategia traductivă exprimă adeziunea mea pentru formulări cât mai firești în limba română, formulări prin care idiomul originalului să își afle expresia.

Ὅτε δὲ ἔγραφε πρὸς αὐτοὺς, συνέβη Când le scria lor, s-a nimerit să fie *în*
αὐτὸν δεδέσθαι. *temniță.*

O altă problemă des ivită în procesul traducerii omiliei hrisostomice a reprezentat-o traducerea conjuncției *καί*. În textul original, aflăm elementul lexical de nenumărate ori, dar un lucru este clar: traducerea exclusiv literală ar conduce la o versiune românească în care prezența în exces a conjuncției „și” nu este de dorit, aceasta rezultând într-o repetiție inutilă, inoportună a vocabulei. Iată mai jos textul (original și tradus) în care am marcat o astfel de situație. Pentru a evita repetarea supărătoare a lui „și”, am procedat la utilizarea adverbială cu valoare emfatică a lui *καί*, traducându-l, la a doua prezență în text, – faptul că înaintea lui se află virgula a fost un argument în favoarea opțiunii de traducere, – prin „ba, mai mult”.

Ἄλλ' ἐδέθη καὶ ἀφείθη, καὶ τοῦτο Însă, a fost întemnițat și eliberat, *ba*
πρὸς Τιμόθεον ἐδήλωσε, λέγων... *mai mult* i-a arătat deslușit acest [lu-
cru] lui Timotei, zicând...

Un caz similar celui analizat mai înainte a condus în versiunea românească la același tip de rezolvare a situației de traducere prin redarea lui *καὶ*, nu copulativ, mai ales că termenul se află la început de frază, ci adverbial:

Καὶ τοῦτο αὐτῶ γράφων ἐδίηλου *În plus, scriindu-i, îi clarifica acest [fapt]:*

O ultimă situație dilematică prezentată aici a survenit când, din nou, citatul biblic „s-a întâlnit” cu textul hrisostomic. Am în vedere calcul lingvistic la care a apelat traducătorul *Evangheliei*, aspect explicabil, după cum afirma Eugen Munteanu: „Temeiul religios al autorității textului tradus explică în parte caracterul înghețat, obscur, uneori voit încifrat al „limbilor religioase” apărute în Europa prin traducerea Bibliei.” (Munteanu 2008: 23). Însă, textul hrisostomic are rolul de a explica, clarifica textul biblic și, tocmai de aceea, chiar dacă am păstrat citatul nemodificat, datorită „temeiului religios al autorității textului biblic”, am considerat absolut necesar să introduc o notă explicativă la traducere, în care forma verbală *ἐύψυχῶ* să fie redată, nu prin calc (expresia este evident desuetă cititorului contemporan, mai mult, este inexactă, obscură, având un sens pe care cititorul nu l-ar putea deduce nici măcar din context), ci prin forma de conjunctiv „să mă bucur”.

Ἐλπίζω Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κατὰ ἐύψυχῶ, γνοῦς τὰ περὶ ὑμῶν. Ci nădăjduiesc [...] că voi trimite pe Timotei la voi, fără de zăbavă, ca și eu să fiu cu inima bună/să mă bucur, aflând vești despre voi.

În concluzie, expunerea câtorva cazuri care, în ciuda unor constrângeri normative, dovedesc posibilitatea transferului dinspre limba greacă spre limba română, în așa fel încât cea din urmă, datorită resurselor sale lingvistice pe care am încercat să le valorific, au facilitat întâlnirea dintre autorul omiliei și cititorul contemporan.

Filipenii erau dintr-un oraș din Macedonia, o colonie [romană], după cum relatează Luca. Aici s-a convertit o vânzătoare de purpură, o femeie nespuse de evlavioasă și cu luare aminte, aici, mai-marele sinagogii a ajuns la credință, aici a fost biciuit Pavel împreună cu Sila, aici, judecătorii au socotit potrivit ca aceștia să plece și s-au temut de ei și Evanghelia a însemnat un strălucit început. Despre ei, însuși [Pavel] aduce mărturie, numeroase și însemnate [fapte], numindu-i „cununa sa”, zicând și că multe au avut de pățimit. „Căci vouă vi s-a dăruit, – zice, – pentru Hristos, nu

numai să credeți în El, ci să și pătimiți pentru El”. Când le scria lor, s-a nimerit să fie în temniță. De aceea, el zice: „În așa fel că lanțurile mele, pentru Hristos, au ajuns cunoscute în tot pretoriul”, numind „pretoriu”, palatul lui Nero. Însă, a fost întemnițat și eliberat, ba mai mult, i-a arătat deslușit acest [lucru] lui Timotei, zicând: „La întâia mea apărare, nimeni nu mi-a venit într-ajutor, ci toți m-au părăsit. Să nu li se țină în socoteală! Dar Domnul mi-a stat într-ajutor și m-a întărit”. Așadar, [se referea la] întemnițarea dinaintea primei apărări. Ca atare, e limpede că atunci Timotei nu era de față. „La întâia mea apărare”, – zice el, – „nimeni nu mi-a venit într-ajutor”. Chiar prin faptul de a-i scrie lui, îi clarifica acest [fapt]: prin urmare, [Pavel] nu i-ar fi scris, dacă [Timotei] ar fi știut acest [lucru]. Însă, pe când scria această epistolă, Timotei era cu el. Chiar reiese deslușit, din cele pe care le spune: „Ci, nădăjduiesc întru Domnul Iisus că voi trimite pe Timotei la voi, fără de zăbavă” și, din nou: „Pe el deci nădăjduiesc să-l trimit, îndată ce voi vedea ce va fi cu mine”. Prin urmare, a fost eliberat din temniță și, după ce s-a dus la ei, [a fost] întemnițat din nou. Iar, dacă spune că „Și chiar dacă mi-aș vărsa sângele pentru jertfa și slujirea credinței voastre”, nu [o spune] ca și cum aceasta s-ar fi petrecut deja, ci, fiindcă și dacă aceasta se va întâmpla, „mă bucur” – zice Apostolul Pavel – căci i-am scutit de mâhnirea ce a rezultat după întemnițarea mea”. Deci, că nu urma să moară atunci este limpede din cele pe care le spune, adică: „Sunt, însă, încredințat în Domnul că eu însumi voi veni în curând.” și, din nou: „Și având această încredințare, știu că voi rămâne și împreună voi petrece cu voi cu toți”. Filipenii l-au trimis pe Epafrodit la Pavel să-i ducă bani și să afle situația lui, fiindcă erau foarte afectați cu privire la el (Pavel). Că [filipenii] l-au trimis pe [Epafrodit], ascultă-l pe [Pavel], spunând: „Am de toate și am și de prisos; m-am îndestulat primind de la Epafrodit cele ce mi-ați trimis”. În același timp, ei l-au trimis pe [Epafrodit] să afle care era situația. Faptul că l-au trimis să afle aceasta este limpede chiar de la începutul epistolei, când scrie despre el, zicând: „Voiesc ca voi să știți, fraților, că cele petrecute cu mine s-au întors mai degrabă spre sporirea Evangheli-ei”. Și, din nou: „Ci nădăjduiesc [...] că voi trimite pe Timotei la voi, fără de zăbavă, ca și eu să fiu cu inima bună, aflând vești despre voi”. Expresia „ca și eu” demonstrează că „așa cum voi ați trimis [pe cineva] să afle mai presus de orice îndoială [despre situația mea], tot așa și eu „să fiu cu inima bună/să mă bucur, aflând vești despre voi”. (trad. n.)

Referințe bibliografice

- CHRYSOSTOM, John 2013: *Homilies on Paul's Letter to the Philippians*, Introduced, translated, and annotated by Pauline Allen, Society of Biblical Literature Atlanta.
- MARTIN, Mircea 2022: *O teorie a traducerii (I)*, in „Observator cultural”, nr. 1105 (<https://www.observatorcultural.ro/articol/o-teorie-a-traducerii-i/>).
- MUNTEANU, Eugen 2008: *Lexicologie biblică românească*, Humanitas, București.
- *** *Omilii la epistola către Filipeni a Sfântului Apostol Pavel, a celui între sfinți părintele nostru Ioan Gură de Aur, Comentariile sau explicarea epistolei către Filipeni a Sfântului Apostol Pavel*, Editura Icos 1998 (Din mila lui Dumnezeu, pentru rugăciunile Sfântului Ioan Hrisostom, cu purtarea de grijă a Preasfințitului Episcop Vicar Vasile Someșeanul și cu cheltuiala credincioșilor iubitori de cărți bisericești de la Fundația „PRISON FELLOWSHIP ROMÂNIA” apărut-a această carte în anul mântuirii 1999, după o tălmăcire în românește datând din 1903, a arhimandritului Theodosie Athanasiu, care mai apoi a fost episcop al Romanului.).
- STEINER, George 1998: *After Babel. Aspects of language & translation*, Third edition, Oxford University Press.